

УДК 930.321(477) М. Грушевський

УКРАЇНЬСЬКА САМОСТІЙНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ПОРТРЕТУ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Ольга МАЛЮТА

Національний медичний університет імені О. О. Богомольця,
кафедра україністики,
проспект Перемоги 34, 01000, Київ, Україна

Розглянуто погляди на українську самостійність вченого-історика М. Грушевського крізь призму його наукової й науково-публіцистичної спадщини та участі у державно-політичному житті українського народу в 1917–1920 рр. Простежено, що державницькі ідеї до своєї діяльності політик М. Грушевський черпав в історичних витоках українського народу. У статті автор висловлює думку, що наукова, науково-публіцистична спадщина М. Грушевського з проблем української національної ідентичності, самостійності, державності є досить вагомою, як і, власне, внесок історика у відновлення української держави.

Ключові слова: Михайло Грушевський, державницька діяльність, самостійність, соборність, незалежність, українська державність.

Українська незалежність є найбільшою цінністю для українського народу, ознакою його вільного і самостійного життя. Державність народу починається із його віри в себе й національного самоусвідомлення. Історія української нації є відображенням тривалої боротьби багатьох поколінь за власну державу, її незалежність та соборність. Помітною постаттю-учасником державотворчих змагань українського народу, а водночас істориком, який, формуючись у процесах національного відродження, вивчив, науково обґрунтував історичні здобутки, простежив тяглість процесу українського державотворення, є Михайло Сергійович Грушевський. Глибока й багатогранна спадщина вченого привертала чимало дослідників, та особливо складними і актуальними у 25-ліття української незалежності й 150-річчя від дня народження, є вивчення й інтерпретація державницької діяльності та поглядів М. Грушевського на українську самостійність.

Дискусії в історичних колах, породжені в історіографії політичними опонентами М. Грушевського – істориками державницької школи, які оцінювали його спадщину в контексті політичної діяльності. Підґрунтя до них створював умовний розподіл в історіографії на вчених-народників та вчених-державників. Дилемою, яка впливає на інтерпретацію державницьких поглядів М. Грушевського, є його безпосередня участь в державотворчих змаганнях українського народу. Історики-державники аналізували наукову творчість М. Грушевського на основі публіцистичних статей, а не наукових праць вченого часів 1919–1920 рр.,

визнавали історичну схему нерозривності та тяглості української історії. Представник державницької школи О.Оглоблин вважав, що з перетворенням М. Грушевського у 1905 р. в лідера нації, він в історичних дослідженнях та політичному житті поступово наблизився до вирішення проблеми української державності. “Державницька школа”, на думку істориків О. Оглоблина та Я. Дашкевича, виросла з історичної школи М. Грушевського¹. О. Оглоблин у своїх історичних студіях у 1964 р. порушив питання про величезну роль М. Грушевського для України, української науки, потребу виконання обов’язку перед пам’яттю й відповідним вшануванням великого історика, праця якого “Історія України-Руси” пересиливала доробок однієї людини. О. Оглоблин вважав, що з погляду історії неможна оцінювати історичного діяча однобічно як вченого чи лише, як політика².

Спадщину історика та його погляди на українську самостійність досі не переоцінили крізь потреби й проблеми власного державотворення. В українській історіографії є історики, які достаменно й вперто не помічають динаміки поглядів М. Грушевського в унісон розвитку національно-визвольних змагань українського народу 1917 – 1921 рр., наголошуючи на його “лівизні” та “лівих” концепціях творення держави. Є й такі, хто пробував проаналізувати федералістичні погляди М. Грушевського. Приміром, український історик Г. Корольов³ простежив розвиток федералізму як каталізатора появи самостійницького руху і державницької історіографії після 1917 р., бачення М. Грушевським федеративної України поза російським контекстом.

Справді аналітичні підходи до вивчення наукової спадщини, що ґрунтуються на глибокому знанні джерел, дозволили американському історику українського походження Л. Винаруу 1966 р. започаткувати в історіографічний напрям – наукове “грушевськознавство”, укласти найповнішу англomовну бібліографію праць вченого, створити окреме видання “Український історик”, яке публікувало новітні погляди на наукову спадщину М. Грушевського. Відомий український історик Я. Дашкевич визначав приналежність М. Грушевського ще під час досліджень в Університеті Святого Володимира до державницької (національно-державницької) школи, вважаючи, що кафедру історії Східної Європи з українською мовою викладання у Львівському університеті він очолив у 1894 р. вже як історик-державник. Остаточний перехід на історіографічне національне державництво підтвердив вихід у світ перших чотирьох томів “Історії України-

¹ Олександр Оглоблин, *Студії з історії України* (Нью-Йорк, Київ, Торонто: Б. в., 1995), 37, 60; Ярослав Дашкевич, “Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку?,” *Михайло Грушевський і українська історична наука*, ред. Ярослав Грицак та Ярослав Дашкевич (Львів: ЛДУ імені Івана Франка, 1999), 65–66.

² Олександр Оглоблин, “Михайло Грушевський і українське національне відродження,” *Олександр Оглоблин, Студії з історії України* (Нью-Йорк, Київ, Торонто: Б. в., 1995), 55.

³ Геннадій Корольов, *Федералізм Михайла Грушевського: міфи, уявлення, проекти* (Київ: Інститут історії України, 2012), 250.

Руси” (Львів, 1898–1903) та праці “Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства” (Спб, 1904). Я. Дашкевич констатував, що саме “найкращий та найвпертіший дослідник М. Грушевського, його громадсько-політичної діяльності” Л. Винар відзначив провідними ідеями творчості історика змагання українського народу за свободу та незалежність (êî í òâî ö³p ñâî áî ääðåçî ó) òà ³ââp óêðàí ñüêî çââðåââî í ñî³⁴. Л. Винар вперше в історіографії поставив вимогу розглядати історичні концепції, аналізуючи наукові праці вченого. На основі політичної, ідеологічної, іншої публіцистики рекомендував вивчати політичні та ідеологічні погляди, суспільно-громадську, політичну діяльність М. Грушевського⁵. Власне Л. Винар вважав М. Грушевського головним будівничим української державності у формі Української Народної Республіки в 1917–1918 рр.⁶, творцем Четвертого Універсалу, стверджував, що розвиток грушевськознавства й систематичне дослідження діяльності і творчості М. Грушевського призвели до відновлення української державності в 1990-х рр.⁷ Головна політична концепція державного будівництва громадсько-політичного діяча М. Грушевського пов’язана з історичними концепціями, проголошенням змагань українського народу за свободу та незалежність. Л. Винар вперше в історіографії звернув увагу на те, що М. Грушевський після двохсот семидесятирічного поневолення став першим державно-політичним діячем, який doprowadив до реалізації державного постулату України⁸. Для Л. Винара М. Грушевський – символ всеукраїнського національного єднання всіх частин українських земель і української нації в єдиному національно-державному організмі⁹. Автор монументального нарису світової історіографії Д. Томсон вважав написану українською “Історію України-Руси” науковою базою національної ідеології української держави, проголошеної М. Грушевським у 1917 р.¹⁰

В розрізі концепцій Л. Винара свої наукові студії здійснюють І. Гирич, С. Плохій. С. Плохій¹¹ вивчив роль М. Грушевського у формуванні українського

⁴ Дашкевич, “Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку?,” 65–86.

⁵ Любомир Винар, “Як я став грушевськознавцем (Замість передмови),” *Любомир Винар, Михайло Грушевський: історик і будівничий нації* (Нью-Йорк, Київ, Торонто: Фондація ім. О. Ольжича, 1995), 8–17.

⁶ Любомир Винар, “Вступ до науки грушевськознавства,” *Український історик* 1–4, т. 33 (1996): 17–79.

⁷ Винар, “Як я став грушевськознавцем,” 14.

⁸ Любомир Винар, “Михайло Грушевський в історії України,” *Наукові записки. Серія “Історичні науки”* 21 (2013): 176–181.

⁹ “Звернення Українського історичного товариства,” *Слово і час* 10 (1996): 27.

¹⁰ Винар, “Михайло Грушевський в історії України,” 176.

¹¹ Сергій Плохій, *Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського* (Київ: Критика, 2011), 600.

національного проекту. І. Гирич¹² дослідив роль вченого-історика у формуванні української модерної нації. При цьому, недостатньо вивченими науково є погляди й діяльність М. Грушевського як історика та державного діяча у розрізі проблеми української самостійності.

Постать вченого-історика з позицій бачення державності не завжди зрозуміла як його сучасникам, так дослідникам. З одного боку, відомий вчений-історик, який у своїх працях запропонував схему історії України, простежив тяглість українських державотворчих процесів від антив до проголошення української держави 1917 р. З іншого, громадсько-політичний й державний діяч, змушений брати на себе відповідальність за перебіг процесу відновлення української держави, перспективи української нації, і, головне, самотужки прокладати шлях до волі й самостійності українського народу. Державницька діяльність професора через участь його в роботі різного роду політичних партій, які у період українського державотворення 1917–1920 рр. у свої цілях не були близькими до ідеалу української самостійності, в історіографії його сучасників, політичних конкурентів, представників інших політичних таборів, часто затьмарювала, а подекуди, спотворювала здобутки вченого-історика.

Інтерес до України, її історії, мови, патріотичні почуття сформувались у юного М. Грушевського під впливом зросійщеної людності чужини – у Тифлісі на Кавказі. Тогочасне середовище й атмосфера спонукали М. Грушевського до проголошення метою життя служіння національному відродженню, програмою його подальших дій: “йти пробоем проти усіх заборон і обмежень українського слова й життя”¹³.

Свою творчу кар’єру М. Грушевський розпочав з літературної діяльності у дванадцять років. У вісімнадцятирічному віці за порадою в своїх літературних справах він звернувся до “виразника українофільства” 1870 – 1880-х рр. І. Нечуя-Левицького, що став тоді його найулюбленішим письменником, “ідеологічним провідником і вчителем”¹⁴. Юний М. Грушевський вирішив прислужитися Україні своєю літературною працею. Віршувати почав українською та російською мовами. Українською поза середовищем писати було важко, та не вдовольнившись віршами, став писати українські оповідання. Серед патріотичних віршів М. Грушевського “Я малоросс”, “Ідеш, брате, на Вкраїну?”, “Україна”. Вірш “Україна” підписано: “Дня 19 місяця листопада, року неволі 229”¹⁵. Неволлю обраховував від Переяславської ради, яку вважав помилкою Б. Хмельницького,

¹² Ігор Гирич, *Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації* (Київ: Смолоскип, 2016), 840.

¹³ Михайло Грушевський, “Як я був колись белетристом,” *Михайло Грушевський, Твори у 50 томах* (Львів: Світ, 2011), т. 12, 2, 6.

¹⁴ “Щиро кохати став я отчизну свою Україну...” (Листи М. Грушевського до І. Нечуя-Левицького), вступ, підгот. текстів і коментарі Галини Бурлаки, *Слово і час* 10 (1996): 18.

¹⁵ Михайло Грушевський, “Україна,” *Михайло Грушевський, Твори у 50 томах* (Львів: Світ, 2011), т. 12, 32.

оскільки “по сто літах від присяги Б.Хмельницького з української автономії лишилась лише безсила тінь”, а у відносинах з Україною елементи державної окремішності змішувались з елементами московського централізму¹⁶. М. Грушевський вважав, що ідея волі, суверенності українського народу є провідним мотивом з часу українсько-московського союзу 1654 р. до шведсько-українського 1708 р.¹⁷

М. Грушевський був переконаний, що у 1880–1890-х рр. перед його сучасниками постала перспектива: “Соборна нероздільна Україна від Сяну до Кубані, самостійна держава робочого українського люду, озброєного твердим залізом європейської культури”¹⁸. Галичани визнавали, що з місцевими політиками М. Грушевський через нерозуміння відносин часто перебував у суперечності, та при цьому він пов’язав Галичину з Великою Україною, тому “в глибоких його думках і бистрім його погляді находили ... пожадані дороговкази”¹⁹.

М. Грушевський як серйозний дослідник історії України залишався у курсі всіх світових подій. 28 листопада 1897 р. у листі до О. Кониського писав, що у політиці “навіть може і для русинів” можна сподіватись значних змін²⁰. В “Автобіографії” вчений констатував, що московфільські та слав’янофільські діячі на початку ХХ ст. намагались показати його як “проводиря українського сепаратизму”, оскільки він підписав програму Української національно-демократичної партії, що проголошувала політичну самостійність України²¹.

Український історик О. Крижанівська спростувала ставлення до М. Грушевського як до федераліста, вважаючи яскравим доказом протилежному свідчення його сучасників. До звітів жандармерії, поліції слід ставитись з великою обережністю, та історик навела записи начальника Полтавського губернського жандармського управління, датовані березнем 1914 р., у тому, що нібито М. Грушевський прагнув аби Українська держава була суверенною. Київський, Подільський, Волинський генерал-губернатор восени 1914 р. твердив, що політична орієнтація М. Грушевського “рішуче спрямована проти Росії”, він прагне “відокремити десять губерній та дві області від Росії й утворити суверенну Українську державу”. Можливо поліція перебільшувала, та Міністр закордонних справ Тимчасового уряду в Росії,

¹⁶ Михайло Грушевський, “250 літ,” *Михайло Грушевський, 3 політичного життя Старої України: Розвідки, статті, промови* (Київ: Друк. акц. т-ва “Петро Барський”, 1917), 81, 82, 83.

¹⁷ Михайло Грушевський, “Шведсько-український союз 1708 р.,” *Михайло Грушевський, 3 політичного життя Старої України: Розвідки, статті, промови* (Київ: Друк. акц. т-ва “Петро Барський”, 1917), 115.

¹⁸ Михайло Грушевський, “Апостолові правди,” *Спогади про Івана Франка*, упор. Михайло Гнатюк (Львів: Каменяр, 2011), 291.

¹⁹ Євген Олесницький, *Сторінки з мого життя* (Львів: Гражда, 1935), ч. 2, 53–54.

²⁰ Михайло Грушевський, Лист до О. Кониського, 28.XI (8.XII.1897), Інститут літератури НАН України імені Т. Шевченка, відділ текстології і рукописних фондів (далі – ІЛ НАН України), ф. 77, од. зб. 60, арк. 3 зв.

²¹ Михайло Грушевський, [Автобіографія], 1906, ІЛ НАН України, ф. 122, од. зб. 1, арк. 6.

російський історик П. Мілюков, ведучи перемовини у 1917 р. з М. Грушевським у Києві, прийшов до висновків, що той приховує свої справжні наміри щодо України. При цьому, О. Крижанівська припустила, що наміри обумовлювались участю вченого в масонському русі, оскільки свою масонську діяльність він зосередив на національно-визвольній боротьбі. У 1912 р. М. Грушевський на засіданні масонської ложі не погодився з позицією російських масонів щодо майбутнього політичного устрою Росії. Зіткнення між М. Грушевським і російськими масонами відбулось у 1912 р. на всеросійському конвенті у Москві, де історик виступив проти назви загальноросійської масонської організації в інтерпретації “Великий Схід Росії”. М. Грушевський домагався вилучення слова “Росія” з назви організації, проти чого виступили російські масони. Організацію після дводенних дебатів назвали “Великим Сходом народів Росії”. Непоступливість історика в національному питанні призвела до розриву з російськими масонами, його “приспали”. Власне М. Грушевський намагався використати масонський рух для національно-державного визволення²². При цьому, час заслання в Симбірську зробив історика обережнішим: він став керуватись малим аби здобув велике.

27 березня 1917 р. вчений повернувся до Києва і одразу став авторитетним лідером українського руху. Український історик Д. Дорошенко твердив, що у той момент для ролі національного провідника найбільше підходив М. Грушевський, з яким щодо визнаного авторитету іповаги від всього українського громадянства навіть рівнялись ніхто не міг²³. Та у промові на національній маніфестації 19 березня 1917 р. вчений закликав до будівництва вільної, автономної України²⁴. У своїх оцінках та настроях напередодні Всеукраїнського національного конгресу історик був стриманим, швидше, підтримував гасла автономії, вимагав однастайності у політичній платформі. Через загрозу придушення українського руху, вважав небезпечним поширення у пресі гасел нечисельних течій: крайніх українських націоналістів (гасло: “Україна для українців”) та самостійників (пріоритет “Самостійна Україна”)²⁵. Переживав, що для таких настроїв нація ще не готова, не було надії відособлено триматись, бо боялись знівелювати здобутки революції²⁶. Головою Центральної Ради М. Грушевського обрали однастайно, кількістю 588 голосів. При цьому гаслом того часу було: “Мати наша Україна, батько Грушевський наш голова”²⁷. Лідер революції усвідомив, що “українське питання” перестало існувати у той час, коли на карті світу з’явилась Українська Народна Республіка.

²² Оксана Крижанівська, “Сторінка з життєпису М. Грушевського,” *Пам’ять століть* 5 (1998): 143, 144, 146.

²³ Оглоблин, “Михайло Грушевський і українське національне відродження,” 61.

²⁴ Михайло Грушевський, “Промови на українській маніфестації у Києві 19 березня 1917 р.,” *Михайло Грушевський, Твори у 50 томах* (Львів: Світ, 2007), т. 4, кн. 1, 3.

²⁵ [Михайло Грушевський]. Спогади, 1922, ІЛ НАН України, ф. 122, од. зб. 16, арк. 102.

²⁶ Там само, арк. 140.

²⁷ Там само, арк. 121.

У 1917 р. вдруге перевидано працю М. Грушевського “Звідки пішло українство і до чого воно йде”, де історик писав, що Україною називаємо край, де українців живе більше від інших народів. Українці, за підрахунками вченого, становили більшість на просторах від центру Карпатських гір до середини Північного Кавказу, від Чорного моря до р. Прип’ять. На цій землі український народ або люди, від яких він походив, мешкав не менше півтори тисячі років²⁸.

Серед праць М. Грушевського чимало таких, які формували його позицію у питаннях національного відродження, української історії, мови. Зокрема “Українсько-Руське літературне відродження в історичнім розвою українсько-руського народу” (1898), “Нова “пря” про українсько-руську книжну мову” (1899), “Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства” (1904), “Розвідки й матеріали до історії України-Руси” (1905), “З біжучої хвилі” (1907), “Про українську мову та українську справу” (1907), “Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці” (1912), “Про українську мову і українську школу” (1913), “Вільна Україна” (1917). М. Грушевський є автором праць, присвячених самовизначенню України: “Україна окремішна” (1908), “Державність” (1917), “Українська самостійність і її історична необхідність” (1917) тощо.

У статтях “Велика хвиля”, “Україна свого дійде” М. Грушевський стверджував, що є вільний український народ, який будував свою долю в умовах свободи, воля народу мала бути виконана. Шляхом розвитку власної держави вважав об’єднання та зосередження навколо неї національних сил. М. Грушевському часто закидають зволікання з визначенням статусу Української Народної Республіки, покладаючи на нього відповідальність за результати української революції. Та чи можна не погодитись з ним самим в оцінці тогочасної ситуації: «як в дійсності виглядала та обстановка, в котрій працювала Центральна рада, і протягом півроку прийняла признання обома воюючими світами, антантським і центральноєвропейським, як державне представництво України. Вони, мабуть, не докоряли [б] їй так відважно за занедбання сприятливих умов, котрих в дійсності було дуже небагато, а може, й признали б, що провідники Центральної ради в дійсності незвичайно щасливо використали всі можливості, які підсували від часу до часу сі обставини, щоб підносити престиж свій і свого народу все вище і вище – в надії, що розвій подій оправдає їх претензії, – так що кінець кінцем у таких далеких глядачів, що не переробляли з Центральної ради її тяжкої й небезпечної дороги, з’явилися ілюзії про великі засоби, котрі мусила мати Центральна рада»²⁹.

У статті “Державність” М. Грушевський наголошував, що громадянство має навчитись цінувати демократичну державність, вважаючи її інтереси початком

²⁸ Михайло Грушевський, *Звідки пішло Українство і до чого воно йде* (Київ: Друк. акц. т-ва “Петро Барський”, 1917), 4.

²⁹ Михайло Грушевський, “Спомини,” *Київ* 8 (1989): 135–136.

і завершенням всілякої справи³⁰. У праці “Українська самостійність й її історична необхідність” історик вважав єдиним гаслом того часу: самостійність й незалежність України. М. Грушевський наполягав, що слід рішучо, покладаючись на власні сили, боротись проти походу Росії в Україну. Необхідною вимогою часу, історичною необхідністю для України вважав проголошення її цілковитої самостійності³¹. В умовах більшовицької навали на Україну стверджував, що зв’язки між російським та українським народами зникнуть, українство на порозі свого нового життя виграє генеральну битву³². Історик розумів, що йшла боротьба за утвердження самостійності й незалежності України, збирання земель, забезпечення основних соціальних реформ³³. Боронячи українську державність, вважав, що будемо міцну твердиню³⁴. Фактичної самостійності М. Грушевський намагався домогтися через федералізацію. Вчений у праці “На переломі” твердив, що в українців в Українській революції з’явилась можливість відновити свою державну самостійність. Україна стала самостійною, незалежною державою, але українська демократія повинна була її розвинути, українське громадянство – віддати всі сили, енергію, волю, працю, розум, засоби для забезпечення майбутнього. Самостійність, на думку М. Грушевського, стане твердою підставою забезпечення української державності³⁵. У справі здобуття та збереження державної незалежності вчений плідно і досить часто непосильно працював, намагаючись втілити державні рішення.

Як історик і державний діяч М. Грушевський пов’язував сучасну йому Україну з минувшиною, національною символікою, схемою української історії, самобутнім розвитком українського народу, історичними назвами земель. Тяглість державної традиції засвідчив державним гербом – тризубом, знаком київських грошей, вважаючи, що наше національне буття починалось з доби Володимира Великого часів Київської Русі. Центральна Рада ухвалила тризуб як державний український герб “як знак української державности, знак нашої одвічної державної історії”³⁶. Предків українського народу ототожнював з антами, південними

³⁰ Михайло Грушевський, “Державність,” *Михайло Грушевський, На порозі нової України: Гадки і мрії* (Київ: Наук. Думка, 1991), 44–48.

³¹ Михайло Грушевський, “Українська самостійність й її історична необхідність,” *Михайло Грушевський, На порозі нової України: Гадки і мрії* (Київ: Наук. Думка, 1991), 75.

³² Михайло Грушевський, “Очищення огнем,” *Михайло Грушевський, На порозі нової України: Гадки і мрії* (Київ: Наук. Думка, 1991), 79.

³³ Михайло Грушевський, “В огні й бурі,” *Михайло Грушевський, На порозі нової України: Гадки і мрії* (Київ: Наук. Думка, 1991), 81.

³⁴ Михайло Грушевський, “Повороту не буде!,” *Михайло Грушевський, На порозі нової України: Гадки і мрії* (Київ: Наук. Думка, 1991), 84.

³⁵ Михайло Грушевський, “Великий обов’язок,” *Михайло Грушевський, На порозі нової України: Гадки і мрії* (Київ: Наук. Думка, 1991), 72, 73.

³⁶ Михайло Грушевський, “Український герб,” *Михайло Грушевський, На порозі нової України: Гадки і мрії* (Київ: Наук. Думка, 1991), 94–99.

українсько-руськими племенами³⁷. М. Грушевський дослідив походження назви Україна, віддаючи перевагу значенню “окраїна”, “край”, “пограниччя” (наводив в “Історії України-Руси”). Антів пов’язував з індійським словом “anta” – “кінець”, “край”, – займали південно-східний край слов’янства, відомий як Україна³⁸. Вчений-історик наголошував, що в добу Київської Русі назви “Русь”, “русин”, “руський” у вузькому значенні стосувались лише Київської землі – центру політичного й культурного життя держави, у ширшому – всіх слов’янських племен у її складі³⁹. М. Грушевський автор близько двох тисяч друкованих праць, еволюціонував в ідеї українського державотворення. Творець наукової школи та Наукового товариства імені Шевченка, М. Грушевський згуртував навколо себе молодь, у результаті чого напрацьовано понад 420 томів праць з історії, етнографії, бібліографії, що становили теоретичне підґрунтя українського державотворення. Через відмінні політичні погляди М. Грушевського не сприйняло оточення гетьмана П. Скоропадського й він поступово відійшов від державницького життя, займався переважно науковою та науково-публіцистичною діяльністю. У своїх спогадах вчений писав сам про себе: “Після перевороту 1918 р., та ще й до нього мене в самостійницьких кругах представлявано мінімалістом, людиною без державницького почуття. Але в перших стадіях революції я як раз був максималістом в порівнянні з переважною більшістю української інтелігенції”⁴⁰. М. Стахів висловив думку, що роль М. Грушевського у проводі української революції могли виконати С. Єфремов, М. Міхновський, Є. Чикаленко, В. Винниченко, М. Порш⁴¹. Політичне оточення М. Грушевського поступово усунуло його від участі у політичному житті. На селянському з’їзді історика обрано до Трудового конгресу. Він головував на засіданні президії та голів комісій Трудового конгресу, але яскравої участі у державному житті вже не брав, хоч з ретельністю дослідника стежив за подіями в Україні. Вчений у 1920-х рр. переоцінював здобутки попередніх часів, наголошуючи, що саме він з усього свого соціалістичного оточення прагнув незалежності України: “Мене називають опортуністом і кунктатором, а навіть угодовцем. Але не вони [про діячів, які могли заступити М. Грушевського у проводі – О. М.] пхали Центральну Раду в напрямі оформлення наперед української автономної влади, а потім державної. Саме ті особи не були ентузіастами проголошення Четвертого Універсалу. Вони самі були б станули на Третім Універсалі і не пішли б далі”⁴².

³⁷ Михайло Грушевський, “Анти,” *Михайло Грушевський, Твори у 50 томах* (Львів: Світ, 2004), т. 6, 460, 465.

³⁸ Василь Багринець, *Коли і як виникли назви Україна, українці?* (Ужгород: МПП “Гражда”, 1997), 12, 13.

³⁹ Михайло Грушевський, “Україна і українство,” *Михайло Грушевський, Твори у 50 томах* (Львів: Світ, 2005), т. 3, 139.

⁴⁰ Михайло Грушевський, *Спогади*, ІЛ НАН України, ф. 122, од. зб. 16, арк. 75–76.

⁴¹ Матвій Стахів, “Чому М. Грушевський повернувся в 1924 році до Києва? (Жмуд фактів і уривок із спогадів),” *Записки Наукового товариства імені Шевченка* 197 (1978): 140.

⁴² Там само, 141

Чи відчував М. Грушевський-державний діяч грані небезпеки, що йшли від Росії? Відчував і міг екстраполювати результати своїх наукових досліджень минулого українського народу на суспільно-політичне життя сучасного йому періоду. Розумів, що роль Москви не змінилась. Цьому повчав своїх колишніх соратників і колег. Коли перебував в еміграції, дбав про дослідження українського народу і держави (розуміючи, що на чужині бракує архівів з джерелами з української історії), відкривав соціологічні дослідні центри (Інститут у Празі). Налагоджуючи зв'язки для поліпшення загальної ситуації в Україні, дізнався, що В.Винниченко від імені українського народу, як лідер вів перемовини з радянським урядом в Україні, а потім, як політичний провідник покинув Україну. Такі дії обурили в минулому голову Центральної Ради. У розмові з В. Винниченком у Празі в 1920 р. він дорікав голові першого уряду в нехтуванні історією, нерозумінні способу спілкування з Москвою. М. Грушевський апелював: «Історія Козацької Держави і історія УНР доказала фактами, що Москва у переговорах рахується не із слушною думкою, але тільки з силою [...] Де дивізії, війська, літаки, панцерні потяги і гармати, які при переговорах стояли за Вами? Ви не мали ні війська, ні гармат [...]. Історія УНР повинна всіх повчити, що навіть при гарматах і війську в наших руках Москва не йде на ніякі уступки, якщо в неї більше гармат і війська, як у нас»⁴³.

Після усунення М. Грушевського від керівництва проводом закордонної делегації Української партії соціалістів-революціонерів у Відні, історик на запрошення своїх товаришів з Української академії наук вирішив повернутись до Києва й на підставі наявної там джерельної бази дописати історію України-Руси до 1917 р. Переважна більшість громадськості та суспільно-політичних кіл (самостійники, пражські есери, радикали), навіть опоненти, вважали, що легальне повернення в Україну М.Грушевського, який обіймав високі посади й відігравав значну роль в Українській державі, буде формальним визнанням її окупації й зашкодить престижу української державно-визвольної справи. У вересні 1923 р. М. Грушевського запрошували професором на кафедру історії Українського вільного університету. Справжньою причиною повернення вченого в Україну була його певність, що в Україні невдовзі розпочнеться революція та світова війна й у тій ситуації він буде конче потрібним Україні⁴⁴. «Який я репрезентант української державності? [...] Тепер я історик, і хочу працювати лише науково. Ніяких політичних заяв на користь совєтської влади я не зроблю»⁴⁵, – твердив М. Грушевський. У 1924 р. історик приїхав до Києва з надією, що навесні повернеться до Праги. О.Оглоблин та Л.Винар вважали, що М. Грушевський повернувся для продовження боротьби за національну

⁴³ Матвій Стахів, «Чому М. Грушевський повернувся в 1924 році до Києва? (Жмуд фактів і уривок із спогадів),» *Записки Наукового товариства імені Шевченка* 197 (1978), 118, 119.

⁴⁴ Там само, 137.

⁴⁵ Там само, 133.

самостійність і соборність України, найсильнішою у його руках зброєю – зброєю науки⁴⁶. У 1930-х рр. через політичні переслідування вчений-історик жодної роботи в Україні вже не надрукував, його політична діяльність завершилась ще в умовах еміграції.

Відомий світу як вчений-історик, М. Грушевський своєю власною рутинною працею відновив для української нації ті глибинні пласти, які не під силу нині навіть спеціалізованим науково-дослідним установам. М. Грушевський, описуючи події до 1658 р. у своїй десяти томній “Історії України-Руси” (1898 – 1936), на думку М. Крип’якевича, систематично висловив та умотивував свої погляди на історію Східної Європи доказовим матеріалом⁴⁷. І навіть, якщо б він був відомий нації лише як вчений, цього вже було б досить аби вважати М. Грушевського великим державником. Історично склалось так, щодержавно-політична діяльність стала частиною життя непересічного історика й покликала за собою після двохсот семидесятилітнього поневолення до відновлення Української незалежної держави. Історичний внесок М. Грушевського цінний для української нації відродженою історичною пам’яттю про тяглість національного державотворення й виконаною роллю будівничого Української Народної Республіки, що у XX ст. стала формою української державності. З огляду на це важливими є історичні уроки вченого. То ж за М. Грушевським, українська самостійність – це свобода й воля українського народу, власна історія з витокami від племені антів, тяглість українського державотворення з часів антів та Київської Русі, власна українська мова, грошова одиниця, власний західний календар і власний погляд на будівництво держави.

UKRAINIAN INDEPENDENCE IN THE CONTEXT OF THE STATEHOOD PORTRAIT OF MYKHAYLO HRUSHEVSKYI

Olga MALIUTA

National O. O. Bohomolets Medical University,
Department of Ukrainian Studies,
34, Peremohy ave, 01001, Kyiv, Ukraine

This scientific article reveals Mykhailo Hrushevskiy views on Ukrainian independence through his scientific and journalistic heritage, his participation in public-political life of Ukraine 1917–1920. The main idea of the article is the study and interpretation of M. Hrushevskiy as a statesman, and research of his attitude as to independence of Ukraine.

Historians still debate on M. Hrushevskiy personality, who he really was by the public and political views he followed. The Professor was taking active leading part in the liberation movement of

⁴⁶ Оглоблин, “Михайло Грушевський і українське національне відродження,” 62.

⁴⁷ Іван Крип’якевич та Мирон Дольницький, *Історія України* (Нью-Йорк: В-во шкільної ради, 1989), 222.

the Ukrainian people in 1917–1920 as the head of parliament that was known then as the Ukrainian Central Council. He made a great contribution to the restoring of Ukrainian state in 1917, and as a result in 1918 Ukraine became independent. It's often that M.Hrushevskyi is more evaluated by his political activity than by his titanic historical work. It was L.Vinar, the American-Ukrainian historian, who first changed the perception of Hrushevskyi as a statesman in historiography. He claimed to judge the professor's historical conceptions by his scientific work; and his ideological, public, and political activity by political, ideological and other publications.

M. Hrushevskyi suggested his own variant of history of Ukraine and tracked state creation processes from the time of the tribe Anty till the proclamation of Ukraine in 1917. His only one motto on national liberation was the proclamation of self-determination and independence of Ukraine. By his letters, addressed to the Ukrainian activists of 1890s, we see that historian was paying big attention on possibility of changing the political situation for Ukrainians for better. The ideal Ukraine of Hrushevskyi should be sovereign and independent, should stretch from the Sian to the Kuban'. Ukrainian historian O.Kryzhanivska reveals to us Hrushevskyi's ideals of independence. As a sample, she is using facts of historian membership in Masons movement, and his efforts to use this movement for the state national liberation of Ukraine. By 1917 M.Hrushevskyi was the most respectable and popular personality in Ukrainian society. It was obvious that he suited the office of national leader the most. Historian also connects his modern Ukraine to an ancient one (to its national symbols, his own periodization of Ukrainian history, original development of Ukrainian people, historical names of the lands) by tracking features of national life of Ukrainians since Volodymyr the Great Era. M.Hrushevskyi as a statesman took the responsibility of proclamation of Ukrainian independence, perspectives of Ukrainian nation. He was the person who was paving the way to freedom and independence for Ukrainian people. M. Hrushevskyi systematically on the basis of historical courses affirmed a new look at the history of Ukraine and Eastern Europe. The statesman M. Hrushevskyi substantiated the continuity the Ukrainian state tradition and showed the State Emblem the emblem of Kyivan Rus. The Ukrainian Central Council adopted the trident as the Ukrainian State Emblem, a emblem of the Ukrainian statehood and nationhood.

By using historical resources, he founded the new perception of the history of Ukraine and East Europe as well. He suggested the exact periodization of Ukrainian state formation, and tracked this process from Kievan Rus' time. In 1917 Hrushevskyi was one of those who freed Ukraine after 270 years of enslavement. The Professor made a huge scientific contribution by his enlightening work *History of Ukraine-Rus'*. He also published about 2000 more other researches.

Independence of Ukraine for M. Hrushevskyi means, first of all, freedom and liberty for his Ukrainian people. Hrushevskyi's Ukraine should have its own history, that originates from Anty tribe and Kievan Rus' time, own Ukrainian language, own currency, own calendar of west orientation, and its own view on state building.

Key words: Mykhaylo Hrushevskyi, nationhood, sovereignty, statehood activity, statehood portrait, statesman, Ukrainian independence, Ukrainian unity, Ukrainian statehood, Ukrainian state building.

REFERENCES

- Bahrynets, Vasyl. *Koly i yak vynykly nazvy Ukraina, ukrainsi?* Uzhhorod: MPP "Grazhda", 1997. (in Ukrainian).
- Dashkevych, Yaroslav. "Mykhailo Hrushevskyi – istoryk narodnytskoho chy derzhavnytskoho napriamu?" *Mykhailo Hrushevskyi i ukrainska istorichna nauka*. Red. Yaroslav Hrytsak ta Yaroslav Dashkevych. Lviv: LDU imeni Ivana Franka, 1999. 65–86. (in Ukrainian).
- Hrushevskyi, Mykhailo. [Avtobiografiia]. 1906. Instytut literatury NAN Ukrainy imeni T. Shevchenka. Viddil tekstolohii i rukopysnykh fondiv (dali – IL NAN Ukrainy). Fond

- 122, odyntsia zberezhennia 1. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "250 lit." *Mykhailo Hrushevskiy, Z politychnoho zhyttia Staroi Ukrainy: Rozvidky, staty, promovy*. Kyiv: Druk. akts. t-va "Petro Barskyi", 1917. 81–83. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Anty." *Mykhailo Hrushevskiy, Tvory u 50 tomakh*. Lviv: Svit, 2004, t. 6. 460–465. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Apostolovi pravdy." *Spohady pro Ivana Franka*. Upor. Mykhailo Hnatiuk. Lviv: Kameniar, 2011. 272–291. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Derzhavnist." *Mykhailo Hrushevskiy, Na porozi novoi Ukrainy: Hadky i mrii*. Kyiv: Nauk. Dumka, 1991. 44–48. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Iak ya buv kolys beletrystom." *Mykhailo Hrushevskiy, Tvory u 50 tomakh*. Lviv: Svit, 2011, t. 12. 1–6. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Ochyshchennia ohnem." *Mykhailo Hrushevskiy, Na porozi novoi Ukrainy: Hadky i mrii*. Kyiv: Nauk. Dumka, 1991. 79. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Povorotu ne bude!" *Mykhailo Hrushevskiy, Na porozi novoi Ukrainy: Hadky i mrii*. Kyiv: Nauk. Dumka, 1991. 84. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Promovy na ukraïnskii manifestatsii u Kyievi 19 bereznia 1917 r." *Mykhailo Hrushevskiy, Tvory u 50 tomakh*. Lviv: Svit, 2007, t. 4, kn. 1. 3. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Shvedsko-ukraïnskyi soiuz 1708 r." *Mykhailo Hrushevskiy, Z politychnoho zhyttia Staroi Ukrainy: Rozvidky, staty, promovy*. Kyiv: Druk. akts. t-va "Petro Barskyi", 1917. 102–116. (in Ukrainian).
- [Hrushevskiy, Mykhailo]. Spohady. 1922. ILNAN Ukrainy. Fond 122, odyntsia zberezhennia 16. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Spomyny." *Kyiv 8* (1989): 103–154. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Ukraina i ukraïnstvo." *Mykhailo Hrushevskiy, Tvory u 50 tomakh*. Lviv: Svit, 2005, t. 3. 139. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Ukraina." *Mykhailo Hrushevskiy, Tvory u 50 tomakh*. Lviv: Svit, 2011, t. 12. 32. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Ukrainska samostiïnist y yii istorychna neobkhdnist." *Mykhailo Hrushevskiy, Na porozi novoi Ukrainy: Hadky i mrii*. Kyiv: Nauk. Dumka, 1991. 75. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Ukrainskyi herb." *Mykhailo Hrushevskiy, Na porozi novoi Ukrainy: Hadky i mrii*. Kyiv: Nauk. Dumka, 1991. 94–99. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "V ohni y buri." *Mykhailo Hrushevskiy, Na porozi novoi Ukrainy: Hadky i mrii*. Kyiv: Nauk. Dumka, 1991. 81. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. "Velykyi oboviazok." *Mykhailo Hrushevskiy, Na porozi novoi Ukrainy: Hadky i mrii*. Kyiv: Nauk. Dumka, 1991. 73. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. Lyst do O. Konyskoho, 28.XI (8.XII.1897). ILNAN Ukrainy. Fond 77, odyntsia zberezhennia 60. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. Spohady. ILNAN Ukrainy, f. 122, od. zb. 16, ark. 75–76. (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, Mykhailo. *Zvidky pishlo Ukraïnstvo i do choho vono yde*. Kyiv: Druk. akts. t-va "Petro Barskyi", 1917. (in Ukrainian).
- Hyrych, Ihor. *Mykhailo Hrushevskiy: konstruktor ukraïnskoï modernoi natsii*. Kyiv: Smoloskyp, 2016. (in Ukrainian).
- Korolov, Hennadii. *Federalizm Mykhaila Hrushevskoho: mify, uiavlennia, proekty*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy, 2012. (in Ukrainian).

- Krypiakevych, Ivan ta Myron Dolnytskyi. *Istoriia Ukrainy*. Niu-York: V-vo shkilnoi rady, 1989. (in Ukrainian).
- Kryzhanivska, Oksana. "Storinka z zhyttiepysu M. Hrushevskoho." *Pamiat stolit 5* (1998): 143–146. (in Ukrainian).
- Ohloblyn, Oleksandr. "Mykhailo Hrushevskiy i ukrainske natsionalne vidrozhennia." *Oleksandr Ohloblyn, Studii z istorii Ukrainy*. Niu-York, Kyiv, Toronto: B. v., 1995. 55. (in Ukrainian).
- Ohloblyn, Oleksandr. *Studii z istorii Ukrainy*. Niu-York, Kyiv, Toronto: B. v., 1995. (in Ukrainian).
- Olesnytskyi, Yevhen. *Storinky z moho zhyttia*. Lviv: Grazhda, 1935, ch. 2. (in Ukrainian).
- Plokhii, Serhii. *Velykyi peredil. Nezvychna istoriia Mykhaila Hrushevskoho*. Kyiv: Krytyka, 2011. (in Ukrainian).
- "Shchyro kokhaty stav ya otchyznu svoiu Ukrainu..." (Lysty M. Hrushevskoho do I. Nechuiia-Levytskoho)." Vstup, pidhot. tekstiv i komentari Halyny Burlaky. *Slovo i chas* 10 (1996): 18–27. (in Ukrainian).
- Stakhiv, Matvii. "Chomu M. Hrushevskiy povernuvsia v 1924 rotsi do Kyieva? (Zhud faktiv i uryvok iz spohadiv)." *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka* 197 (1978): 109–147. (in Ukrainian).
- Vynar, Liubomyr. "Tak ya stav hrushevskoznavtsem (Zamist peredmovy)." *Liubomyr Vynar, Mykhailo Hrushevskiy: istoryk i budivnychy natsii*. Niu-York, Kyiv, Toronto: Fundatsiia im. O. Olzhycha, 1995. 8–17. (in Ukrainian).
- Vynar, Liubomyr. "Mykhailo Hrushevskiy v istorii Ukrainy," *Naukovi zapysky. Seriia "Istorychni nauky"* 21 (2013): 176–181. (in Ukrainian).
- Vynar, Liubomyr. "Vstup do nauky hrushevskoznavstva," *Ukrainskyi istoryk* 1–4, t. 33 (1996): 17–79. (in Ukrainian).
- "Zvernennia Ukrainskoho istorychnoho tovarystva." *Slovo i chas* 10 (1996): 27. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії 28 січня 2018 р.
Прийнята до друку